

Տ Ե Ղ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ք

Պ Ր Ո Ւ Ս Ա Յ

Զէյէպի սուլդան Մէհմէտայ Ա որդւոյ երջարմայ մզկիթն կառուցեալ է 'ի ծայր քաղաքին յարեւել կոյս 'ի բարձրահայեաց վայրի . տաճիկ ճարտարպետութիւն փայլէ 'ի սմա ներքոյ և արտաքոյ , որոյ նման չգտանի 'ի Պրուսա . հիանալի է շրջապատ արտաքին զրանն , բարձրաբանդակ գրութեամբք 'ի կճի , կարգ մի քիւֆի տառիւք և կարգ մի սովորականաւն , և առ նոքզ 'ի վերոյ և 'ի ներքոյ պէսպէս քանդակք զարդուց , որպէս և խորշիցն որ երկուստեք զրանն հանդէպ միմեանց : Այլ վսեմութիւն է ներքին տեսեանն , թող զճոխութիւն զարդուց և նրկարուց տեղոյ միհրապին , որոյ շրջապատն ողջոյն (որ և երկուստեք թեա արձակեալ է անտես արտաքուստ , որպէս զի արտաքին որմունք միահետ ուղղադիժեն) իբր մարդաչափ և կէս բարձրութեամբ բաղմանկիւնի կանաչ յախճապակոք պատեալ է , և յամենեւին 'ի նոսա ոսկեզոյն մանր ծաղկանկարք : Հանդէպ միհրապին 'ի բարձու 'ի վերայ ներքին զրան է տեղի աղօթից թաղաւորին , պատեալ բովանդակ քառակուսի յախճապակոք և 'ի վերայ նոցա պէսպէս զարդք դունադոյն նկարուք , և բարձրաբանդակ գրութիւնք մեծատառք : Սովին զարդուք են յօրինեալ և երկոքին սենեկաչափ խորքն հանդէպ միհրապին երկուստեք ներքին զրանն , միահետ հաւասար գետնոյն , որք և աղօթատեղիք էին վէզիրին և դենպետին : Զմզկիթս զայս Եէշի ձաւի կոչեն . իբր զի նախ մինարէ նորա կանաչ յախճապակոք պատեալ էր . այլ յետ ժամանակաց կայծակնահար եղեալ վերստին շինեցաւ , և արդ բոլր սպիտակացուցեալ է :

Մահարձան նորին սուլդան Մէհմէտի մօտ է 'ի հարաւոյ մզկիթին , բարձրահայեաց քան զնա , ութանկիւնի և բարձրագմբէթ . պատեալ կանաչ յախճապակոք արտաքոյ , իսկ 'ի ներքոյ ըստ չափոյ բարձրութեան մզկիթին : Ի սմա ամենայն զարդք որմոցն համարուեստ է որմոց մզկիթին . և միհրապին զարդք և բարձրաբանդակ գեղնագոյն գրութիւնքն 'ի նոսին 'ի վերայ կանաչ նկարէն յախճապակի 'ի նման են զարդուց երկց սենեկաց մզկիթին : Արդ գերեզման սուլդանին է 'ի միջին տեղոյ , և շրջապատ պատուանդանի նորին նոյնօրինակ բարձրաբանդակ տառիւք զրոյմեալ . 'ի ստորե նորա առաջին գերեզմանն որ բովանդակ նոյնպիսի զրոյմածութիւն է զարդարեալ , է երէց դատեր նորին անուանելոյ Սէլմի գատրն . և վերջինն՝ տախտակամած՝ դայեկին , և 'ի միջին նոցա հարճիցն և այլոց դատերաց :

Սուլդան Մուրատայ Բ մզկիթն է 'ի համանուն թաղի 'ի ձախմէ քաղաքին , և մահարձանք առ նմին բազումք՝ յընդարձակ շրջապատի , յորում և զպրոց և իւնարէք , բովանդակն քարաշէն : Մզկիթն չորեքգմբէթեայ երեւալ արտաքուստ , երկգմբէթեայ երեւի 'ի ներքուստ , ուր և ողջոյն որմունքն մարդաչափ և կէս բարձրութեամբ 'ի գետնոյն պատեալ են կանաչ յախճապակոք . հանդէպ միհրապին է վերնատուն վանդակապատ՝ յորում թաղաւորաց միայն օրէն է կալ 'ի ժամ աղօթից : Ի ձախակողմն մզկիթին են մահարձանքն , փոքու խորոցաւ անջատեալք 'ի

միմեանց . մահարձանն Մուրատայ՝ դրանն զարդարուն առաստաղաւ՝ թէպէտ և փայտեայ՝ որոշի յայլոց . առաջի նորա շատրուան և առնովաւ անուանի սօսին Հալքալը չինար, իբրու զի երկուք յոստոյ մեծի ծառոյդ յիրեար եկեալ աղեղնաձև միացեալ՝ մանեակ մի մեծ գործեալ են, և յետ միանալոյն վերստին արձակեալք 'ի վեր: Գերեզման Մուրատայ կամ տապանն կճեայ բաց է 'ի վերոյ և լի հողով, յորում ցանեն ցորեան, և ոռոգի 'ի գմբեթէն որոյ բաց է և կեդրոնն: Զգլխարկ նորա բոլորչի մեծատարած և սպիտակ փաթով իւր պէս այլոց թագաւորաց և 'ի միջին տեղով կոնաձև և ոսկէպատ՝ սուլդան Մահմուտ կամեցաւ յաւուրս մեր փոխադրել 'ի թագաւորեալ քաղաքն, և եկեալ որ տանելոցն էր, ասեն տեղացիք, տանջեալ յաներևոյթ զօրութենէ, ձեռնթափ դարձաւ յետս: Առ միհրապաւն եղեալ է արկղ 'ի բարձու, յորում պահի մագ մի 'ի մօրուացն օրէնսդրի նոցա Մահմէտի, որպէս և 'ի Տավուլլու մանասդրը: Միջնորմով զատուցեալ է 'ի սմանէ մահարձան Ալայէտտինայ որդւոյն Մուրատայ սպանելոյ 'ի հօրէն իւրմէ. և առ նմա կան 'ի նմին սենեկի այլ ևս երեք գերեզմանք: Երկրորդ մահարձանն է Գահունի սուլդան Մուստաֆայի և երից զաւակաց նորա առ նմա. և չըջապատ նորին 'ի ներքուստ պատեալ յախճապակօք: — Յերրորդումն երկու գերեզմանք են հարձից սուլդան Մուստաֆայի, որք ըստ ասելոյ Տաճկաց դատերք են միոյ յերոպացի թագաւորաց: Իցեն թերևս իշխանի ուրուք նուաճելոյ 'ի Մուրատայ: — Ի չորրորդումն են տապանք երից դատերաց Ֆէթիհի, որոց մին կոչի Գօրքուտ սուլդան: — Ի հինգերորդումն կան չորք թագաւորազունք անծանօթք. և մահարձանն պատեալ 'ի ներքուստ յախճապակօք: — Վեցերորդն կոչի Էպէ գաւորն, դայեկի որդւոց Մուրատայ: — Եօթներորդն կիշ ռոշն, դատեր սուլդան Պայէզիտայ Բ. և առ ընթեր երեք ևս այլ անծանօթք: — Ութերորդն Այնէշան, դուստր նորին Պայէզիտայ. առ որով կան երկու ևս այլ: — Իններորդ ճէմ սուլդան, եղբայր նորին Պայէզիտայ. առ ընթեր կան նորա և երեք ևս այլ. և մահարձանն պատեալ է յախճապակօք: — Տասներորդ մահարձանն է առ ընթեր մզկիթին յառաջնում տեղւով, և է սուլդան Ահմէտի և սուլդան Մուսայի որդւոց նորին Պայէզիտայ. և առ ընթեր նոցա երկու ևս, և առ նոցա ոտիւքն այլ ևս երկուք, քերց Ահմէտի. մահարձանս այս պատեալ է կանաչ յախճապակօք: — Մետասաներորդ համարի մահարձանն՝ որ արտաքոյ կայ պարսպին. և է գերեզման խոհարարին նորին սուլդան Մուրատայ Բ, և անուն նորա Գառնշտրաւն. զի որպէս պատմեն Տաճիկք 'ի խոհարարութեան իւրում փոխանակ շերեփոյ հոլանի բազկաւն խառնէր զկատսայ կերակրոյն. և առ անհեղեղ քաջութեանն կամ թէ ասել անզգայութեանն՝ արժանի եղև առանձին մահարձանաւ անմոռաց մնալ:

Էմիր առշրաւն. սա ոչ է 'ի թագաւորաց, այլ 'ի ցեղէն Մահմէտի եօթնևտասներորդ ուխտատեղի համարեալ առ Տաճիկս և մեծապէս պատուեալ. նմին իրի և չէ մարթ օտարազգեաց մօտանել 'ի մահարձան նորա եթէ չգտցի ընկերակից յարանց եպարքոսին: Արդ մահարձան նորա և մզկիթն շինեալ են հանդէպ միմեանց 'ի բարձրաւանդակ տեղով 'ի հարաւ կուտէ Երլորմայ: Մզկիթն չունի ինչ արժանի յիշատակաց. իսկ որմն մահարձան նորա հանդէպ մզկիթն պատեալ է արտաքուստ յախճապակօք: Բազում հարստութեանց ասեն լինել 'ի սմա յառաջագոյն, այլ արդ ոչ ևս:

Ընդ մէջ Եկչիլ-ձամի և Էմիր-սուլթանայ 'ի փոքր գերեզմանոցի Տաճկաց է և այլ մահարձան մի սրածայր գմբեթիւ. բաց են կողմանք նորա քառակուսի սեամբք և կամարօք յիրեար կցեալք. այլ անզարդ պարզութիւն կճեայ քարանց երկց կողմանցն և վայելուչ զարդաձև փորուածք միոյ կողմանն՝ որ իբրև ճակատ ձևանայ, և դուռնն փոքրիկ՝ հաճոյ է աչաց 'ի տեսանել. յատակն 'ի միջավայրին գետնափոր է գմբեթայարկ ցած, և այժմ՝ քայքայեալ, տեղի զետեղելոյ զիականն : Զսմանէ ասեն շինեալ 'ի Պայէզլիտ փաշայէ ուսմանէ վասն իւր, այլ յաքսորս մե. ռեալ նորա՝ մնայ ամայի :

Ի նորաչէն մահարձանս՝ երեկի է այն որ կայ 'ի ներքս 'ի դղեկին մօտ առ Եէր գարուսի, և կոչի Հազրէթի Էթրատէ, 'ի բարձրահայեաց վայրի առ եզր սեպապեալ քառաժեռի. ձև շինուածոյն է ըստ նոր ախորժակաց ճարտարպետութեան, և ոչ գմբեթաւոր : Բազում գերեզմանք են 'ի նմա. 'ի միջին տեղով ամփոփեալ է նա ինքն Էթթատէ որ լեալ է երբեմն մի յերեկի էվլիայից առ Տաճիկս. յաջմէ նո. բին Մաշրախ խաքոն, և 'ի ձախմէ որդիք նորա Մէհմէմէտ և Մուստաֆա, և ինն այլ որ կան անդ՝ թոռուք են նորա :

Ընդ մահարձանս համարելի են և քանի մի տապանք շէյխից, և Մեվլահանէ տէվրիշաց, մեծագործ շինուածով և բոլորչի սենեկօք, ուր հանդէս պարերգութեան կատարի 'ի նոցանէ յաւուր ուրբաթու երգօք նուագարանաց :

ՍԷՔ ՊԱՇԱ. ԵՒ ԿԱՄՈՒՐՁՔ ՆՈՐԱ. — Յայլեայլ զետակացն որ ընդ ձորամէջս քաղաքին հոսին 'ի լեռանց, հզօրագոյն է հոսեալն ընդ Սէք պաշի ձոր սրբնթաց վազիւք. և է ձորս այս մի 'ի գեղեցկադիր թաղից քաղաքին երկուստեք ունելով բարձրահայեաց տունս հանդէպ միմեանց բնակեալ 'ի Հայոց, այլ և այլ կամրջօք, յորոց երեկի են երկօքին. ոչ աղեղնաձև այլ հարթայատակ անցիւք իբրև զմի 'ի փողոցաց է առաջինն յանուանէ ձորոյն կոչեցեալ Սէք պաշի, և երկրորդն Ընկաւնլը քեօփրիշուի միակամար. յիշատակաց արժանի է անսովոր շինուած կամրջիս. զի բովանդակ թանձրութիւն նորա երկուստեք կամարին՝ ընդ որով անցանէ գետն, դատարկ է, և մարթ է մտանել 'ի ներքս. իսկ 'ի վերայ կամրջին դարձեալ կամարաձև է ծայր 'ի ծայր, և երկուստեք կարգաւ կրպակք են մե. տաքսագործ ոստայնանկաց. 'ի կրպակացդ այտի իջանեն 'ի ներքսակողմն անդր կամրջին :

Նախնի շինուածոց մնացորդ է և աւերակն մօտ առ Արապ ճամիսի 'ի վերայ ճանապարհին, որոյ երեքին կողմունք ստուար և հաստահիմն որմոցն կանգուն կան տակաւին, և երեկն 'ի նոսին բազմութիւ ծակտի նշան ջրանցից. միջոց տա. րածութեան տեղոյն անդաստան գործեալ է թթենեաց :

ՇԱՐԱՊ ՄԱՂԱՋԱՍԸ. — Արտաքոյ ամրոցին մօտ առ Քարլըճա գափուսու քարանձաւ գործեալ է 'ի բնութենէ չափաւոր մեծութեամբ. առ որով եւրոպացւոյ ու. րումն տուն շինեալ, և զբնութեան շինուածն այլ ևս ընդարձակեալ բազմուղի ճանապարհաւ 'ի ձեռն մրճահարութեան, զի զիւրափշրելի է քարածայռ անձաւին, մառանս գինւոյ արարեալ է :

ՆԻԿՈՒՇԱՐ ԳԵՏ. — Գետն Նիլոսֆար զոր ուամիկք Իշլիսֆէր սույս կոչեն, իջա. նէ 'ի լեռանցն որ յարեմոից հարաւոյ, և խաղացեալ ընդ բովանդակ երկայնու. թիւն գաշտավայրին Պրուսայ գնայ յարեւելս կոյս : Երկու կամուրջք կան 'ի վերայ

նորա մեծաշէնք . Ապտալ քեօփրիշսիւ անարատ մնացեալ , և Միսրապլը քեօփրիշ կիսակործան , զոր և փայտիւ նորոգեալ են :

ԲԱՂԱՆԻՔՆ ՀԱՆՔԱՅԻՆ ԶՈՒՐՑ . — Ժամաւ միով հեռի 'ի քաղաքէն յարեմուտս կոյս են անուանի բաղանիքն ինքնաբուղիս ջերմ ջրոց . և են մեծաւ մասամբ 'ի գիւղն Չէքիլիկէ մօտ առ միմեանս . կոչին այլ և այլ անուամբ , Պոյուզ կիւզէլ , Հիշսնիշ կիւզէլ , Սէվիլնազ , Էսկի-գաթլըձա , Չէքիլիկէ՝ յանուանէ գեղջն , որ և օգտակարագոյն համարեալ է : Իսկ Քիշքիշքիշ և Եէնի-գաթլըձա են 'ի վերայ ճանապարհին յաջ կուսէ մօտ 'ի գիւղն : Արտաքին տեսիլ Եէնի-գաթլըձային հոյակապ է յոյժ և բազմազմբէթ կապարապատ : Իսկ Էսկի գաթլըձայի յաղագս զառիվայր զրից տեղոյն՝ յատակն հարթեալ է հորիզոնական և 'ի ներքոյ կամարք բաց թողեալք իբրև ներքնատունք . և ջուրն աւելորդ 'ի բաղանեացն անցեալ ընդ այն թափի արտաքս , առ առուակաւն՝ ընդ որ նախ հոսի , և հանքային մասունքն զատուցեալք քարացեալ զիզանան երկուստեք : Ներքին շինուած բաղանեացդ նման է այլոց սովորական բաղանեաց , զմբէթաշէն և կճեայ , այսու ևեթ զանազանեալ՝ զի 'ի սոսա աւազան մեծ գործեալ 'ի միջին տեղով մարդաշափ խորութեամբ , անդր թողուն հոսել զջուրն , յորում և մտեալ լողանան . իւրաքանչիւր 'ի բաղանեացդ ունի մի մի աւազան մեծ կամ թէ ասել լողարան կճապատ . մշտապէս են ջուրք նոցա զցայգ և զցերեկ : Բազումք 'ի բաղանեացդ ունին շուրջանակի բարձր և գեղեցկահայեաց սենեակս , ոմանք կրկնայարկ՝ այլք եռաշարկ . և ամենայն որ 'ի լուանալ գայ 'ի քաղաքէն և կամ 'ի հեռաւոր տեղեաց , մանաւանդ յերիս ամիսս տարւոյն՝ 'ի մայիսի , յունիսի և յուլիսի , 'ի նոսին բնակէ : Զօգտակարութենէ ջուրց բաղանեացս և զայլ և այլ հանգամանաց նոցին բազում ինչ զրեաց գաղղիարէն Պեռնարտ ոմն , և տպագրեաց 'ի Բիւզանդիոն յամին 1843 :

ՊՏՂԱՅԵՐՈՒԹԻՒՆ , ՎԱՃԱՌՔ , ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏՔ . — Հող երկրին Պրուսացւոց բազում ուրեք կարմրագոյն է , մանաւանդ արտաքոյ քաղաքին : Պտղաբերութիւն առատ , և երկիրն մշակեալ ժրաջան աշխատութեամբ . այգեստանք և զինի պատուական . այլ որոց անդաստանք իցեն և պարտէջք՝ փոյթ մեծ է թթենեաց մշակութեան վասն մետաքսի . համօրէն քաղաքն 'ի ներքոյ և արտաքոյ տեսանի թթենեօք զարդարեալ : Եւ զի այլ երևելի շահավաճառ չիք 'ի քաղաքիս բաց 'ի մետաքսէ , նմին իրի իբրև սկիզբն լինի կենդանանալոյ որդանց շերամոյ՝ ամենայն ժողովուրդն 'ի տունս և 'ի հրապարակս ճառ արկեալ խօսին զառատութենէ կամ զնուազութենէ , զազնուութենէ և կամ զխոշորութենէ մետաքսին . առատագոյն տարւոյ բերք հաշուին մինչև ց' 78,000 օգգա , հանդերձ շրջակայ գիւղօրէիւք՝ որ սահմանք են քաղաքին . իսկ ընտրելագոյն համարեալ են բերք Տէմիրթաշ գեղջ , նրբութեամբն և փայլունութեամբ : Մետաքս Պրուսացւոց ոչ միայն առաքի յայլ և այլ քաղաքս Ասիոյ և Եւրոպայ , այլ և 'ի նմին գործի . զի են անդ բազում մետաքսագործք ազգ ազգ կերպասուց , է որ գծանիշ և է որ ծաղկէնկար . թէպէտ և այժմ 'ի նախնի յաճախութենէն նուազեալ յոյժ 'ի պատճառս յաճախելոյ ձեռագործաց Եւրոպայ ընդ ամենայն Ասիա : Տէր մետաքսին չկարէ առանձինն կամ 'ի ծածուկ վաճառել . այլ նախ պարտի տանել առ արքունի կշորդապանն զոր կոչեն Միզան , և կշուել . և առ իւրաքանչիւր օգգա և կէս հատուցանել տէրութեան

տասն զուռուշ, և ապա վաճառել որպէս ինչ արժէ մետաքս իւր: Իսկ որ զնէն պարտի վճարել մաքս քսան զուռուշ:

ԱՇԽԱՐՀԱՆՄԱՐ, ԵՆԵՂԵՑԻՔ ԵՒ ԴՊՐՈՑՔ. — ՁՏաճկաց բնակչաց քաղաքին ասեն ոմանք լինել 100,000, որ անհաւատալի թուի. զՀայս 6,000, և զՅոյնս 3,500: Երկու եկեղեցիք են Հայոց. առաջին Աստուշաճաճիւն, որոյ որմունքն 'ի ներքուստ կիսով չափ բարձրութեան յախճապակզք պատեալ են. և սա է առաջնորդարանն եպիսկոպոսանիստ, գեղեցկադիր և բարձրահայեաց, շինեալ իբր տասն ամօք յառաջ (իբր 'ի 1833) յեպիսկոպոսութեան Յարութիւն վարդապետի Եղեսացոյ: Անդ է և դպրոցն մեծ, յորում կան մանկունք իբր վեց հարիւր. այլ ոչ քաջ յառաջադէմ որպէս վայել իսկ էր հնութեան հայազգի ժողովրդոց տեղւոյն քան զայլոց բազմաց, և առ բազմութեան նոցին, և համբաւոյ քաղաքիդ, իբրև նախադաս օտար քաղաքաց՝ յորս գաղթեալ է ազգ մեր: Դաստիարակք թէպէտ և աշխատասէրք իցեն և փոյթք, սակայն և ոչ ժողովուրդն առ հասարակ, զի չև հասեալ մանկան յերեքտասան կամ 'ի չորեքտասան ամ հասակի՝ յորում եռանդն հմտութեանց աճել սկսանի, հանեալ յուսումնարանէն տան յարհեստ ծառայական: Թող զի և հասարակաց լեզու քաղաքին 'ի տունս և 'ի հրապարակս տաճկերէն է. իսկ հայեցին զրեթէ բնաւ անլուր առ կանայս. բայց սահմանեալ են 'ի դպրոցին հայերէն խօսել: Երկրորդ եկեղեցին է յանուն սրբոյ Լուսաւորչին նորաչէն և փոքր. և առ ընթեր նորա ժամատուն և դպրոց:

Կ Է Մ Լ Է Յ Ի Կ

ԿԷՄԼԷՅԻԿ. որ է ըստ հնոց Կիօս (Κίος), աւան 'ի ծայր հարաւային խորշի Մարմառայ ծովուն, որ և կոչէր 'ի հնումն Խորշ Կիոյ կամ Կիանոս (Cianus sinus), վեց ժամաւ հեռի 'ի Պրուսայէ. նաւահանգիստ է և երթեւեկ շոգենաւուց: Լեռնապատ է խորշն 'ի հիւսիսոյ և 'ի հարաւոյ. և աւանն շինեալ է 'ի ստորոտս հիւսիսային լեռանց: Շինուածք նորա տունք և կրպակք հասարակ յոյժ, և բնակիչքն յոյն, որոց են եկեղեցիք ինն: Տօնավաճառ լինի 'ի նմա յաւուրս կիւրակէից: Երկիրն բերէ առատ ձիթենի մինչև վաճառել 'ի պտղոցն ամի ամի 30,000 օգգա, և ձէթ 500,000 օգգա: Սոք տեղւոյն անբարեխառն և ծանր, և ջուրն անբարի բաց 'ի միոյ աղբերէ: Ունի զբօսարան գեղեցկավայր 'ի թիկանց աւանին 'ի բլրի, զառաջեաւն ամրացուցեալ պարսպաւ և 'ի վերայ հարթայատակ, հովանացեալ 'ի բարձրաբերձ կաղամախեաց. և է անդ աշազմա որ կոչի Այի Բուսդանդիւն:

ԱՒԵՐԱՅԻ ՀՈՌԻԹԵԱՆՑ. — Ոչ սակաւ էին երևելի շինուածք 'ի սմա 'ի հնումն՝ որպէս յայտնի երևին յաւերակացն: Յարեմտակողմն աւանին ժամաւ և կիսով հեռի 'ի վերայ արահետ ճանապարհին, յորոյ յաջմէ լերինքն են հանգերձ արտուրէիւք և 'ի ձախմէ դարահոս և ափունք ծովուն, 'ի մէջ արտորէից կայ գմբէթաւոր սենեակ մի գետնափոր, զի հողոյ ծածկեալ զնա մինչև 'ի վեր, 'ի միոյ կողմանէ և եթ մտանելի է. և 'ի միջի ստորերկրեայ ուղի խցեալ փլածովք. վերնա-

խարխա մի անկեալ կայ ընդ մէջ սենեկին. զայս տեղի կոչեն Յոյնք Գաքազդիսիւն. սիդա (ողողեալ) : Անդրագոյն կայ բոլորչի շինուած մի աշտարակաձև յարկա-
ծածուկ, և հողն շուրջ զնովաւ բարձրացեալ մինչև 'ի վեր. շատ ջանացեալ է
գեղջից մրճօք անց գործել առ 'ի ներքս և չեն յաջողեալ. այս վայր կոչի Այի.
գեաւնիս : Ի հանդիպոյ նորա 'ի կողմն ծովեզերին երևի մասն ամրոցի իրիք 'ի
ներքուստ մինչև 'ի վեր հաւասար ճանապարհին. և այլուր 'ի միջի արտորէից մե.
ծատարած աւերակ մի զոր բաղանիս կոչեն, որոյ և գմբէթ կործանեալ՝ որմունք
մնան ևեթ երկուց կողմանցն, յորս են խորշք 26 մարդաչափ բարձրութեամբ.
զայս տեղի Առէքա կոչեն :

Կայ և յարեւելակողմն աւանին 'ի վերայ արահետ ճանապարհի կիսով ժամաւ
հեռի յաւանէն ստորերկրեայ սենեակ մի 'ի տեղւոյն Այաւօփիս կոչեցելոյ. և
հուպ նմին սալայատակ քարնկէցիւ յերկայնութիւն. մօտ առ տեղեաւն գտան
երբեմն մեծամեծ խեցեղէն բզուկք դատարկք և արդ ծածկեալ են ընդ հողով, և
երկու այլ 'ի նոցանէ գտեալ փոքր մի 'ի վեր անդր լի ջրովք, և ջուրն հեղեալ 'ի
վերայ քարանց՝ հալեալ ասեն գբարինսն : Մօտ առ տեղեաւն 'ի մէջ պարտիզին
անկեալ կայ քար մի և 'ի վերայ նորա բարձրաբանդակ պատկեր արծուոյ : Անդրա-
գոյն ևս քարանձաւ մի փոքր 'ի ձախմէ ճանապարհին և առ նմա քարահանք կը-
ճոյ : Քառորդաւ ժամու հեռագոյն է տեղին Այի Պարաւգևի ասացեալ. ուր են
նստարանաձև միակտուր քարինք փորուածոյ, և 'ի վերայ քանի մի լատին տառք
խանգարեալք. և 'ի վերայ քարածեռի բլրոյն նոյնպէս աստիճանք երկայնաձիգք :
Յանդաստանս ուրեք աւանիս գտան երկու գերեզմանաչափ քարինք, և 'ի վե-
րայ նոցա բարձրաբանդակ պատկերք. 'ի միումն կան կին և աղջիկ սքօղեալք վե-
րուստ 'ի վայր, և 'ի միւսումն նաւամարտ :

ՃԱՆԱՊԱՐՀ Ի ԿԷՄԼԷՅԻԿԷ Ի ՆԻԿԻԱ

Ոչ սակաւ զուարճալի է փոփոխութիւն տեսարանաց վայրացն որ ընդ մէջ
Կէմլէյիկի և Նիկիոյ. զի փոքր մի հեռացեալ 'ի Կէմլէյիկէ ընդ արևելս կոյս՝ սկսա-
նին երկուստեք գօտիք լեռանց, ձորամէջ խորին կալով 'ի միջի հանդերձ գետա-
կաւ՝ որ հոսի 'ի Նիկիական լճէն 'ի խորշն Կէմլէյիկի : Իսկ լեռինքդ այդոքիկ եր-
կուստեք գետակին մինչև ցգազաթունս՝ թէպէտ և անմշակելի, այլ ինքնաբոյսք
խիտ առ խիտ և դեղնագոյն ծաղկօք զարդարեալ են : Յետ երից ժամուց
ճանապարհի՝ բանի անձուկ կիրճ լեռանցն, և երևի 'ի հեռաստանէ մեծատա-
րած դաշտավայրն Պազարքէօյ օվասը 'ի ձախմէ, և յաջմէ լեռոն Գաքըրլը
տաղը, և ընդ մէջ երկոցուն կողմանցն Լիճն Նիկիոյ ծածանեալ հեզիկ հողմովք :
Շուրջ զլճաւդ բազում են գիւղորէք, և ոչ սակաւք բնակեալ 'ի Հայոց, յորոց ե-
րևելի են, յաջմէ՝ Սէօլէօզ, յորում տունք 300, ամենայն հայազգի, հանդերձ կա-
րևոր արուեստաւորօք և նորաչէն վայելուչ եկեղեցեաւ յանուն սրբոց Հրեշտակա-
պետաց և դպրոցաւ : Երևելի է 'ի գեղջս Խաչոյեան տոհմն՝ պատկառելի բազում
գիւղորէից Հայոց և Տաճկաց իսկ : Ի ձախմէ լճին են Պազարքէօյ, Նուր գեղ

և որ այլն ևս : Յաջակողմն լծին անթիւ ձիթաստանք են ցմեծ տարածութիւն :

Լիճն Նիկիոյ երկայնեալ ձգի յարեմոսից յարեւել ինն ժամու գնացից . իսկ 'ի Կէմլէյիկէ մինչև յեզր լծին հինգ ժամք են : Քաղցր է ջուրնորա և ըմպելի , զոր և վարեն յամենայն պէտս շրջակայ գիւղորէքն . բերէ աւելի քան զքսան աղգս ձրկանց՝ ոչ միայն մանուկաց , այլ և մեծամեծաց : Ի հաղաւային եզերս լծին աճեցեալ է ջուրն որպէս պատմեն , և ծածկեալ զշինուածս տանց , որոց որմունք մակ հաւասար երեսաց լճայատակին երևին ընդ ջրով՝ յորժամ խաղաղ իցէ լիճն և անալէկոծ : Ի նմին կողման լծին երկու ժամու հեռի 'ի Նիկիոյ , 'ի վերայ ճանապարհին յաջմէ՝ 'ի մեծի ապառաժին երևի արձանագիր լատին այլ խանգարեալ : Թէպէտ և խոր է լիճս՝ որպէս ասեն , սակայն զուգնաբեայ և եթ նաւակք ձկնորսաց գնան 'ի նմա :

Պեղումունք 'ի Պումպէա :

Այժմեան հնախոյզ հետազոտութիւնքն՝ որ մեծ խնամով 'ի գործ կը գրուին արդեամբ և ջանիւք զարգացեալ պետութեանց Եւրոպայ , իրաւամբք պատմական գիտութեանց ասպարէզն ընդարձակեցին նորանոր տեղեկութեանց աղբիւրներ գտնելով . և առանց երկմտութեան վերջի յիսնամեայ հետաքննութիւնքն հին պատմութեան վրայ յեղափոխութիւն մը բերին . մանաւանդ բարեխական ու եգիպտական հնութիւնք որք թանգարանաց ընդունայն զարդ մը չըլլալէն զատ՝ նոյն ազգաց հնութեանը վրայ գեղեցիկ արշալոյս մը ծագեցին . և կը յուսացուի՝ անխոնջ հնախուզից անընդհատ վաստակովք՝ աւելի ևս պայծառ լուսաւորութեան հասնիլ :

Այսպիսի հետաքննական պեղում մ'ալ կ'ըլլուի նաև 'ի Պումպէա՝ որ Քրիստոսի 79դ. թուականին ցաւալի պատահարաւ ծածկեցաւ Վեսուվի համայնակուլ մոխրոյն տակ : Յամին 1755 յայտնուելով . քաղբիս փլատակքն պեղմամբ , սկսաւ շարունակուիլ նոյն խուղարկութիւնը մինչև ցայսօր , ուսկից նորանոր հնութիւններ 'ի լոյս կ'ընծայուին : Մօտերս գտնուեցաւ ամբողջ

հացագործի մը տուն՝ փռովն հանդերձ , որոյ երկաթեայ մեծ դռնակը կրկին ունեւիրով՝ դեռ գոց էր : Դռնակը բանալով տեսեր են որ փռուը լի էր հացերով , նոյն կերպով ինչպէս որ շարուած էին եօթնևտասն դար և ութ տուն և երեք տարի յառաջ : Այդ հացերը թուով ութսուն և երկու հատ են . իսկ չափակցութեան , ձևին ու զանգուածոյն կողմանէ , 'ի բաց առեալ ծանրութիւնն ու զոյնը , նոյն գաղափարը կու տան ինչպէս որ ելած կրնայ ըլլալ հացագործին ձեռքէն . վրանին հացագործի և կամ ուրիշ մասնաւոր նշան մը չկայ . ձևերնին կլորակ է 20 հարիւրորդամէդր տրամագծով , տափակ ու մէջտեղը խոր և եզերքն ուռած : Իւրաքանչիւրը ութ հաւասար մասունք բաժնուած են խոր գծերով որք մէջտեղէն դէպ 'ի եզերք կը ձգուին : Գունով թուի մթնագոյն են , բայց դիւրաբեկ : Արդեօք խեղճ հացագործին մտքէն կրնար անցնիլ որ փռուը դրած հացերը , որոնք յաջորդ օրուան պիտոյիցը պիտի ծառայէին , ութևտասն դար վերջը յայտնուին :

Նոյն աւերակաց վրայ ուրիշ տեղ նորանշան տեսարան մ'ալ յայտնուեցաւ : Քանի մը գործաւորներ փոքրիկ ու աղքատին տեսքով տան մը պեղմանը վրայ աշխատելու միջոց մարդկային